

การฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้การปลูกครามและทดลอง
ก่อหม้อมคราม เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมคราม จังหวัดปัตตานี
The Restoration and Transfer of Knowledge on
Indigofera Tinctoria Cultivation and Indigo Paste
Making for Improving Indigo-Dyed Fabrics Products in
Pattani Province

นราวดี โลหะจินดา^{1*}
Narawadee Lohajinda^{1*}

¹ สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สงขลา 90110

¹ Galyani Vadhana Institute of Cultural Studies, Prince of Songkla University, Songkhal, 90110, Thailand

* Corresponding author: E-mail address: narawadee.l@psu.ac.th

(Received: July 7, 2023; Revised: February 26, 2024; Accepted: March 26, 2024)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีในอดีต ดำเนินการถ่ายทอดความรู้การปลูกครามแก่ชุมชน อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี ศึกษาเทคนิคและวิธีการย้อมผ้าด้วยครามธรรมชาติที่เหมาะสมกับการสร้างอาชีพในชุมชน โดยทดลองปลูกครามฝักตรงรวมพื้นที่ 1 ไร่ ระยะเวลาปลูก 110 วัน เก็บเกี่ยวผลผลิตต้นครามได้ 760 กิโลกรัม ต้นครามที่ผ่านกระบวนการหมักทำเนื้อครามแล้วได้น้ำหนักเนื้อครามรวม 75 กิโลกรัม การหมักใบคราม 10 กิโลกรัม ด้วยน้ำ 40 ลิตร และปูนกินหมาก 500 กรัม ต่อ 1 ถัง จะได้เนื้อครามเปียกเฉลี่ย 1 กิโลกรัม ผลการทดลองก่อหม้อครามโดยใช้วัสดุท้องถิ่น สามารถใช้น้ำต่างชนิดแล้วผลการวัดค่า pH น้ำต่างจากชนิด 4 ชนิด มีค่า pH ระหว่าง 10-12 ผลการศึกษา เกิดผลิตภัณฑ์ต้นแบบเพื่อต่อยอดงานหัตถกรรมผ้าท้องถิ่นจากฐานทุนเดิม นำไปสู่การสร้างมูลค่าจากทรัพยากรท้องถิ่นผ่านกระบวนการวิจัย

คำสำคัญ: คราม ก่อหม้อคราม ผ้าย้อมสีครามธรรมชาติ

Abstract

The objectives of this research were to collect the data pertaining to the history of Indigo relevant to ancient Pattani city, to transfer the knowledge of cultivating Indigo plants to community members of Panare District in Pattani Province, and to study the techniques and methods of fabrics dyeing with natural Indigo that corresponded to creating jobs for the members within the community. The result on the Indigofera cultivation experiment in 1 rai of rice field in 110 days exhibited that indigo yields could be harvested for 760 kilograms while the fermented Indigofera tinctoria to produce indigo texture gained 75 kilograms of weight. Therefore, the fermentation of 10 kilograms indigo leaves with 40 liters of water and 500 grams of lime paste could produce 1 kilogram of wet indigo averagely. The result from making the indigo paste pot experiment using local materials showed that the pH value to measure alkaline water from four types of ashes were ranged from 10-12. The findings appear that prototype products could be developed and utilized local fabric weaving, leading to the creation of added value through the research process.

Keywords: Indigofera, Making indigo paste pot, Natural indigo dyed fabric

บทนำ

จังหวัดปัตตานีในอดีตเป็นเมืองท่าสำคัญ มีบันทึกชาวต่างชาติ บรรยายถึงสินค้าเข้าและสินค้าออกของเมืองปัตตานีไว้หลากหลาย นอกจากนี้ยังบรรยายถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การแต่งกาย การใช้ผ้าจากบันทึกการเดินทางเรือของเจิ้งเหอ พุทธศตวรรษที่ 19 “ประชาชนในท้องถิ่นทำเกลือจากน้ำทะเลและเหล้าจากต้นสาคร...ผู้หญิงชอบนุ่งผ้าสีขาวและกระโจมอกด้วยผ้าสีน้ำเงิน” [1] บันทึกอ้างถึงการใช้ผ้าสีน้ำเงิน ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่า ผ้าสีน้ำเงินคือ สีที่ได้จากจากต้นคราม นอกจากนี้ยังมีชื่อหมู่บ้าน Tarung ในพื้นที่ตำบลบานา จังหวัดปัตตานี คำว่า Tarung ในภาษามลายู หมายถึงต้นคราม และพบว่า ต้นครามฝักตรงที่เรียกกันว่า “ครามบ้าน” และครามฝักงอ หรือที่เรียกว่า “ครามใหญ่” เป็นพืชที่เจริญงอกงามทั่วไปริมถนน ระบายชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี มีเอกสารที่กล่าวถึง คราม เป็นสินค้าส่งออกของเมืองปัตตานีซึ่งเป็นเอกสารชั้นรอง ดังที่ครองชัย หัตถา [2] กล่าวไว้ความว่า “สินค้าท้องถิ่นที่ปัตตานีที่เป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวโปรตุเกสได้แก่ ข้าว ดีบุก งาช้าง กายาน คราม ครั่ง และไม้ฝาง” ผู้วิจัยศึกษาเอกสารเกี่ยวกับครามที่เกี่ยวข้องกับปัตตานี โดยตั้งสมมติฐานว่า “ในอดีตชาวเมืองปัตตานีทอผ้าย้อมคราม” โดยใช้พืชตระกูล Indigofera ในการทำสีย้อม เนื่องจากพบพืชตระกูล Indigofera tinctoria Linn. และ Indigofera suffruticosa Miller ssp. กระจายอยู่ทั่วไปบนพื้นที่ ริมชายฝั่งทะเลในจังหวัดปัตตานี ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าการย้อมผ้าครามในพื้นที่จังหวัดปัตตานีเป็นเรื่องน่าศึกษา โดยการใช้กระบวนการทดลอง “ปลูกคราม” ที่ได้จากการเก็บเมล็ดจากพื้นที่ตำบลรูสะมิแล และตำบลตันหยงลุโละ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี มีกลุ่มอาสาสมัครทดลองปลูกคราม ครั้งนี้คือกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน มีวิถีเกษตรแบบ “โหนด นา ป่าไผ่” ฤดูกาลทำนาซึ่งเป็นพื้นที่นาดอนใช้พื้นที่ทำนาเพียง 4 เดือนต่อปีเท่านั้น ส่วน 8 เดือนที่เหลือจะปล่อยเป็นพื้นที่ว่างเปล่า ผู้วิจัยหรือร่วมกับอาสาสมัคร เห็นตรงกันว่าหากมีการศึกษาทดลองปลูกพืชทนแล้ง อายุเก็บเกี่ยวสั้น ไม่ต้องใช้ต้นทุนสูง จึงให้ความสนใจที่จะทดลองปลูกคราม เพื่อหาแนวทางในการพัฒนาเป็นพืชเศรษฐกิจในอนาคต การทดลองครั้งนี้มีอาสาสมัครเกษตรกร ดำเนินการปลูกครามในพื้นที่นาข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยวจำนวน 1 ไร่ จากนั้นเรียนรู้ทดลองเก็บเกี่ยว ทำเนื้อคราม ก่อหม้อคราม ย้อมผ้าคราม ทอผ้าคราม ตัดเย็บผลิตภัณฑ์ต้นแบบ ทำงานศิลปะจากสีคราม การศึกษาวิจัยเรื่องการฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้การปลูกครามและทดลองก่อก่อหม้อคราม เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามจังหวัดปัตตานี เป็นการศึกษาวิจัยเพื่อช่วยให้ชุมชนมีองค์ความรู้เกี่ยวกับครามธรรมชาติสามารถใช้ครามเป็นทางเลือกในการต่อยอดผลิตภัณฑ์ โดยการนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาใช้เป็นต้นทุนไปสู่การสร้างมูลค่าพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมสีธรรมชาติที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและสร้างอาชีพชุมชนในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. รวบรวมข้อมูลความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีในอดีต
2. ถ่ายทอดความรู้การปลูกครามแก่ชุมชน อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี
3. ศึกษาเทคนิคและวิธีการย้อมผ้าด้วยครามธรรมชาติที่เหมาะสมกับการสร้างอาชีพในชุมชน

ทบทวนวรรณกรรม

อนุรัตน์ สายทองและคณะ [3] กล่าวถึง Indigofera ความว่า เป็นพืชสกุลใหญ่เป็นที่ 3 ของวงศ์ Leguminosae มีประมาณ 700-800 ชนิด เติบโตได้ดีที่ความสูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,650 เมตร มากกว่า 600 ชนิด พบในแอฟริกา ประมาณ 200 ชนิด พบในเอเชียและอีก 80 ชนิด พบในอเมริกาและอีกกว่า 60 ชนิด พบในออสเตรเลีย...ชาวอินโดนีเซียเรียก tom java ชาวมาเลเซียเรียก nila ชาวกัมพูชาเรียก trom ชาวลาวเรียก cham และในภาษาสันสกฤตเรียก nil เช่นกันกับคนอิสานโบราณเรียกสีครามว่าสินิล

สำหรับชื่อเรียกพืชสีครามกลุ่ม Indigofera ในภูมิภาคปลายแหลมมลายูมีชื่อเรียกต่างๆ กัน ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้โดยเฉพาะจังหวัดปัตตานี เรียกต้นคราม กลุ่ม Indigofera เป็นภาษามลายูว่า “Tarung” และมีหมู่บ้านชื่อว่า “กำปงตารง” กำปง แปลว่า หมู่บ้าน ตารง แปลว่า คราม เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลบานา อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี

จूरรัตน์ บัวแก้วและคณะ [4] ศึกษาเรื่อง ผ้ากับวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ของประเทศไทย ให้ความรู้ว่าการทอผ้าพื้นเมืองของปัตตานีถึงจุดเสื่อมลงเนื่องจากปัจจัยหลายประการ ดังนี้ ประการแรกการเปลี่ยนแปลงเครื่องมือและเทคโนโลยีในการผลิต เนื่องจากประเทศตะวันตกเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 19 มีการผลิตเครื่องจักรออกมาใช้หลายชนิด โดยเฉพาะเครื่องจักรสำหรับทอผ้า ทำให้สามารถผลิตผ้าได้ครั้งจำนวนมาก และราคาต้นทุนในการผลิตต่ำ ผ้าที่ผลิตจากเครื่องจักรจึงมีราคาถูกกว่าผ้าทอมือ ในขณะที่ชาวตะวันตกต้องหวัดฤดูใบไม้ร่วงและตลาดระบายสินค้าออกจำหน่าย จึงได้นำผ้าเหล่านี้เข้ามาจำหน่ายในประเทศไทยดินแดนภาคใต้ตอนล่าง จึงได้รับผลกระทบจากการนำเข้าสินค้าผ้าจากโรงงานของพ่อค้าต่างประเทศ ส่งผลให้อุตสาหกรรมทอผ้าพื้นบ้านเสื่อมโทรมลง

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการแต่งกายอันเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประเทศรับอารยธรรมตะวันตก ราชสำนักไทยยอมรับวัฒนธรรมการแต่งกายตามแบบตะวันตกเข้ามาอย่างเต็มรูปแบบ ส่งผลให้สามัญชนเลียนแบบการแต่งกายจากราชสำนักที่นิยมใช้เสื้อผ้าแพรพรรณจากต่างประเทศหรือผ้าสมัยใหม่จากโรงงาน ค่านิยมในการแต่งกายแบบตะวันตกส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมภาคใต้ตอนล่างด้วย กล่าวคือ คนทั่วไปให้ความสำคัญกับการบริโภคผ้าทอพื้นบ้านน้อยลงไปเรื่อย ๆ ช่างทอผ้าจึงต้องเลิกทอผ้าไปในที่สุด

ประการที่สาม ในยุคยุครัฐนิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐบาลเน้นการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นประเทศอารยะตามแบบตะวันตกจึงได้มีนโยบายสร้างวัฒนธรรมใหม่โดยให้ชาวไทยทั่วประเทศแต่งกายแบบสากลนิยม กล่าวคือชายแต่งกายชุดสูทผูกเนคไท หญิงสวมเสื้อ กระโปรง หมวก ถุงมือและรองเท้าคัชชูแบบตะวันตกนโยบายดังกล่าวส่งผลกระทบต่อไทยมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งแต่เดิมชายนุ่งผ้าโสร่ง โปกศรีษะ หรือสวมหมวกซอกเกาสีดำหรือหมวกกุปีเยาะสีขาว ส่วนหญิงสวมเสื้อ นุ่งโสร่ง ผ้ามุสลิมศรีษะ ไม่นิยมสวมรองเท้า เมื่อรัฐบาลออกพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2485 ว่าด้วยการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ส่งผลให้ไทยมุสลิมในห้าจังหวัดชายแดนภาคใต้ต้องปรับเปลี่ยนการแต่งกายตามที่รัฐบาลกำหนดและค่อยๆ เคยชินกับการแต่งกายแบบสากล ซึ่งมีผลทำให้ผ้าทอพื้นบ้านค่อยๆ ลดความสำคัญลงและสูญหายไป

ประการที่สี่ ทัศนคติของภาคใต้เริ่มเสื่อมลงเมื่อมีการนำค้าสำเร็จรูปเข้ามาขายในภาคใต้ค้าสำเร็จรูปที่นำเข้ามาในยุคนั้นมีหลายชนิดและมีคุณภาพ

ประการสุดท้าย ภาวะเศรษฐกิจและการตลาด ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า ผลกระทบของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในโลกตะวันตกสร้างความเสียหายให้กับอุตสาหกรรมทอผ้าพื้นบ้านในชนบทและพื้นที่ห่างจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างมาก เนื่องจากผ้าสมัยใหม่จากโรงงานอุตสาหกรรมราคาถูกกว่าผ้าทอพื้นบ้านคนทั่วไปสามารถหาซื้อผ้าจากโรงงานมาใช้ได้ง่ายโดยไม่เดือดร้อนฐานะทางเศรษฐกิจในครอบครัว ความหลากหลายของผ้าในด้านลวดลาย สี สัน คุณภาพดีและสีไม่ตก ล้วนเป็นปัจจัยเสริมให้มีการใช้ผ้าจากโรงงานมากขึ้นเรื่อย ๆ ขณะเดียวกันกรรมวิธีในการทอผ้าพื้นบ้านมีขั้นตอนซับซ้อนและยุ่งยาก ต้องใช้เวลานาน ปริมาณของผ้าที่ทอได้ในแต่ละครั้งน้อยกว่าการผลิตที่อาศัยเครื่องจักรเป็นเครื่องทุ่นแรงในการผลิต อีกทั้งวัตถุดิบในการทอโดยเฉพาะเส้นใยไหมต้องนำเข้าจากต่างประเทศ ด้ายฝ้ายและวัสดุประเภทดินทองและเงินมีราคาสูงขึ้น ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงกว่าผ้าจากโรงงาน นอกจากนี้ผ้าทอพื้นบ้านแต่เดิมใช้สีธรรมชาติย้อมเส้นด้ายสีสันไม่สดใส เมื่อมีการพัฒนามาใช้สีวิทยาศาสตร์ซึ่งต้องสั่งซื้อสิ่งเหล่านี้จากท้องถิ่นอื่น ความนิยม ในการใช้สีธรรมชาตินี้จึงลดน้อยลง สู้ผ้าจากโรงงานไม่ได้ ผ้าที่ผลิตจากโรงงานมีต้นทุนต่ำในการผลิตต่ำกว่า ด้วยเหตุนี้ช่างทอผ้าจึงเลิกทอผ้าพื้นบ้านไปในที่สุด

กว่า 30 ปีที่ผ่านมาเกิดกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ตระหนักถึงภัยของสารเคมีในภาคการเกษตร อาหาร สีต่างๆ รวมถึงสีย้อมเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เมื่อกลุ่มคนจำนวนไม่น้อยหันมาให้ความสำคัญกับผ้าย้อมสีธรรมชาติมากขึ้น ค่านิยมนี้ถูกย้อนกลับมาชวนให้นักวิทยาศาสตร์ นักวิชาการ นักอนุรักษ์ นักพัฒนาเข้าไปกระตุ้นชุมชนทอผ้าให้สืบค้นฟื้นฟูภูมิปัญญาย้อมสีธรรมชาติแบบดั้งเดิมจากบรรพบุรุษกลับมาใหม่อีกครั้ง บางพื้นที่โชคดีที่ภูมิปัญญาตกค้างสืบทอดกันอยู่ในหมู่บ้าน บางพื้นที่โชคร้ายภูมิปัญญาสูญหาย สืบค้นได้แค่เพียงจากคำบอกเล่าและบันทึกเอกสารอายุนับร้อยปี ที่คนรุ่นหลังต้องคาดเดาจากสิ่งที่หลงเหลืออยู่ ทั้งคำบอกเล่าที่ไม่แน่นอน บันทึกที่ขาดตอน สุดท้ายแล้วการฟื้นคืนภูมิปัญญาจึงต้องอาศัยปัจจัยรอบด้าน เครื่องมือที่สำคัญคือการศึกษาวิจัยเพื่อปฏิบัติการสืบค้น สันนิษฐาน ทดลอง เพื่อฟื้นฟูนำไปสู่การถ่ายทอดอีกครั้ง

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

กลุ่มประชากร : โดยการรับกลุ่มอาสาสมัครเข้าสู่กระบวนการทดลอง ใช้แบบเจาะจง (Purposive Sampling) 2 กลุ่ม มุ่งเน้นกลุ่มเกษตรกรและกลุ่มสตรีตัดเย็บผ้า ที่สนใจการพัฒนาผลิตภัณฑ์อาสาสมัคร ได้แก่ อาสาสมัครทดลองปลูกคราม จำนวน 5 ราย จากพื้นที่อำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี และอาสาสมัครกลุ่มตัดเย็บผ้า จำนวน 5 ราย พัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าคราม จากพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. ใช้แบบสัมภาษณ์ เก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มอาสาสมัคร
2. บันทึกรายละเอียดเนื้อหาเป็นลายลักษณ์อักษร
3. ประชุมกลุ่มย่อยร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล
4. ปฏิบัติการทดลองการปลูกคราม ทดลองเทคนิคและวิธีการย้อมผ้าด้วยสีครามธรรมชาติ
5. เวทีคืนข้อมูล และร่วมกันจัดทำแผนการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ชุมชนต่อไป

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. สำรวจและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการปลูกรวม การก่อหม้อครามเพื่อใช้ในการเตรียมสีย้อมและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมครามธรรมชาติ โดยนำข้อมูลจากเอกสารสรุปเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม
2. เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ศึกษาสภาพทั่วไปชุมชนร่วมกับอาสาสมัคร
3. จัดกระบวนการทดลองปลูกรวม พัฒนาผลิตภัณฑ์ทดลองย้อมผ้า ออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มีแนวโน้มจะพัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชน
4. สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม รวบรวมข้อมูลจริงในรายละเอียด บรรยากาศ บันทึกข้อมูล บันทึกภาพ และสัมภาษณ์ผู้มีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการ

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. นำข้อมูลจากเอกสารมาใช้เป็นความรู้เบื้องต้นประกอบการค้นคว้าตามขอบเขตเนื้อหา
 2. นำข้อมูลจากการสังเกต สัมภาษณ์ และประชุมกลุ่มย่อยมาถอดความสรุปสาระตามประเด็น
 3. นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากการบันทึกผลการทดลองเชิงปฏิบัติการมาถอดความสรุปสาระสำคัญตามประเด็น
 4. นำข้อมูลพร้อมภาพถ่ายประกอบทั้งหมดมาตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์แล้วมาศึกษาวิเคราะห์ตามขอบเขตด้านเนื้อหาทั้งหมด
 5. วิเคราะห์ข้อมูลแบบมีส่วนร่วม เมื่อการศึกษาข้อมูลผ่านการวิเคราะห์แล้ว ผู้วิจัยประชุมร่วมกับอาสาสมัคร วิทยากรและให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมต่อผลการวิจัย นำผลการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นมาปรับปรุงผลการวิเคราะห์ข้อมูลให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น จัดเวทีคืนข้อมูลนำผลการศึกษาทดลองที่ได้มาจัดหมวดหมู่แล้วนำคืนสู่ชุมชน เพื่อร่วมกันหาแนวทางในการพัฒนาต่อไป เสนอผลการศึกษาค้นคว้าด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์
- โครงการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) การวิจัยเชิงทดลอง มีวิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย เป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ขั้นศึกษาข้อมูล ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดำเนินการประชุมชี้แจงโครงการวิจัยแก่กลุ่มอาสาสมัครและสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ 1. แบบสัมภาษณ์กลุ่มเกษตรกร 2. แบบสัมภาษณ์กลุ่มสตรีตัดเย็บผ้า

ระยะที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ ถ่ายทอดความรู้การปลูกรวมแก่ชุมชนบ้านทุ่งอำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี กระบวนการถ่ายทอดความรู้ แบบติดตามผล ครั้งที่ 1 : ทดลองปลูกรวม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ แบบติดตามผล ครั้งที่ 2 : การเก็บเกี่ยวครามและการทำเนื้อคราม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ แบบติดตามผล ครั้งที่ 3 : ทดลองย้อมคราม กระบวนการถ่ายทอดความรู้ แบบติดตามผล ครั้งที่ 4 : ทดลองออกแบบผลิตภัณฑ์ร่วมกับอาสาสมัครกลุ่มตัดเย็บผ้า

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ แบบติดตามผล ครั้งที่ 5 : ทดลองออกแบบตัดเย็บผลิตภัณฑ์ร่วมกัน โดยแบ่งการทำงานตามความสามารถ ความถนัด

ระยะที่ 3 ขั้นสรุปผลการดำเนินงาน เวทีคืนข้อมูลร่วมกับอาสาสมัคร และกลุ่มผู้สังเกตการณ์ เพื่อนำเสนอผลการวิจัย นำเสนอผลงานของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อรับข้อเสนอแนะ จากผู้เกี่ยวข้องและผู้ร่วมสังเกตการณ์

ผลการวิจัย

1. การรวบรวมข้อมูลประวัติความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีในอดีต

1.1 ประวัติศาสตร์การค้าครามในสยาม

ผลจากการศึกษาเอกสารพบว่ามีกล่าวถึงการค้าในสมัยอยุธยาจากบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรสยาม สินค้าท้องถิ่นเป็นที่ต้องการของชาวต่างชาติ ได้แก่ หนึ่งกวาง หนึ่งปลากกระเบน ดินประสีว หมาก กระวาน ไม้ฝาง ครั่งดิบ...เกลือ สมุนไพรต่างๆ และ“ครามเปียก” เป็นหนึ่งในบัญชีรายการสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการค้าขายกับสยาม มีบันทึกการทดลองปลูกครามหลังโรงงานของชาวฮอลันดา ในปี พ.ศ. 2183 ดังที่ นันทา สุตกุล [5] กล่าวไว้ ความว่า “อยากได้ความรู้อย่างแท้จริง เรื่องครามของไทยจึงได้เพาะต้นครามไว้บนที่ลุ่มแปลงหนึ่ง หลังโรงงานของบริษัทและที่ตอนอีกแปลงหนึ่ง เพื่อทำการตรวจสอบดูความเจริญเติบโตของต้นคราม การตัดและการทำคราม นายกลาส แกร์แวร์ (Claes Kerwer) พ่อค้ารอมมีความเห็นว่าครามเปียกของไทยนั้น ไม่เพียงแต่จะสามารถทำให้คุณภาพดีขึ้นได้เท่านั้น แต่ยังสามารถทำให้เป็นครามแห้ง บรรจุกล่องส่งไปขายได้ด้วย เวลานั้นต้องการครามแห้งและบริสุทธิ์มาก และไม่ยากที่จะสอนคนไทยให้ทำอย่างนั้น ฉะนั้นพวกคนไทยจึงผลิตครามไปตามกรรมวิธีทำครามเปียกของตนอย่างเดิม ในอนาคตเราอาจหวังด้วยความเชื่อมั่นว่าจะพิสูจน์ในเรื่องนี้ได้ หลังโรงงานของบริษัทได้เพาะต้นครามไว้ในทุ่งนาผืนเล็กๆ ต้นครามเหล่านี้เติบโตขึ้นมาและสุกใช้การได้ในเวลา 4 เดือน การเก็บเกี่ยวครั้งที่ 2 ดูท่าว่าดีมากในเรื่องผลการเก็บเกี่ยวนี้ เวลาเท่านั้นจะบอกเราได้ คนของเรามีความตั้งใจซื้อนาในฤดูหน้าเพื่อทดลองปลูกครามของสยามและเพื่องานนี้จึงได้จ้างคนงานหลายคนจากออกซุน pysoet ชาวจีนได้แสดงตัวอย่างครามของสุรตแก่ผู้เชี่ยวชาญครามสยามบางคน ซึ่งยืนยันว่าครามสยามสามารถจะทำได้ในกรรมวิธีอย่างครามสุรตได้และมันดีกว่าครามจีนเสียอีก”

จากบันทึกของชาวตะวันตกปรากฏให้เห็นว่า ครามเป็นหนึ่งในสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นที่ต้องการของชาวยุโรปในยุคการค้าทางทะเล จนกระทั่งล่วงเข้าสู่ยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรม อาณานิคมกลายเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญ เช่น อังกฤษใช้แรงงานชาวอินเดียปลูกครามได้จำนวนมาก ฮอลันดาใช้ครามเป็นพืชเศรษฐกิจปลูกบนเกาะชวา ปี พ.ศ. 2433 มีการส่งครามหีสีเคมีและนิยมนำสีเคมีในอุตสาหกรรมโรงงานทอผ้า ภาคใต้เข้าสู่ช่วงเวลาการสูญหายไปของการทอผ้าแบบทอหูกหรือทอโหมก คนท้องถิ่นไม่ทอผ้าไม่ยอมเส้นใยด้วยสีครามธรรมชาติ และปัจจุบันเป็นยุคที่เรียกได้ว่า ครามเป็นพืชที่คนท้องถิ่นไม่รู้จัก

ประวัติความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานี

ผลการศึกษาเอกสารประวัติความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีเพื่อให้ทราบว่าครามเป็นพืชให้สีธรรมชาติที่เคยมีการใช้ประโยชน์อยู่ในพื้นที่ภาคใต้ กรณีศึกษาครั้งนี้พบว่า คราม เป็นสินค้าท้องถิ่นของปัตตานีเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวโปรตุเกสในยุคการค้าทางทะเลเรื่องเอกสารอัดสำเนา “ร่องรอยของการทอผ้าและผ้าโบราณที่พบในเมืองปัตตานี” โครงการปัตตานีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ทัพเมื่อปี พ.ศ. 2541 โดยพิชัย แก้วขาว และสมบุรณ์ ณะสุข [6] ได้สัมภาษณ์ นางมะหะหวะ หวังหมัด อายุ 94 ปี (สัมภาษณ์ปีพ.ศ. 2539) นางมะหะหวะ หวังหมัด ช่างทอผ้ารุ่นเก่าที่ยังรู้จักกรรมวิธีในการนำเอาต้นครามมาทำสีย้อมผ้าซึ่งตัวท่านสามารถทำได้ทั้งครามเปียกและครามแห้ง โดยเฉพาะครามแห้งนั้นสามารถทำเป็นก้อนหรือเป็นผงสามารถเก็บไว้ใช้ได้นาน เอกสารฉบับนี้จึงนับเป็นเอกสารที่มีการสัมภาษณ์คนที่เคยทำครามและกล่าวถึงครามปัตตานีได้มากที่สุดที่ใช้เป็นต้นทางนำเข้าสู่กระบวนการศึกษาวิจัยครามปัตตานีในครั้งนี้

2. ถ่ายทอดความรู้การปลูกครามแก่ชุมชนบ้านทุ่ง อำเภอบ้านนาเร จังหวัดปัตตานี สรุปผลเป็น

3 กิจกรรมดังนี้

กิจกรรมที่ 1 การทดลองปลูกครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* Linn.) ในพื้นที่นาข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยว พื้นที่ทดลองรวม 1 ไร่ ผลการทดลองปลูกครามฝักตรงในพื้นที่ 1 ไร่ สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตต้นครามได้ 760 กิโลกรัม

ผู้วิจัยเลือกครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* Linn.) เนื่องจากการทดลองปลูกครามครั้งนี้เป็นการปลูกในแปลงนาข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยวผู้วิจัยมีเวลาใช้พื้นที่เป็นระยะเวลา 5 เดือน ระหว่างเดือนเมษายนถึงเดือนกันยายน ครามฝักตรงมีระยะเก็บเกี่ยวสั้น หลังการปลูกใช้เวลา 100-120 วัน จึงทำการเก็บเกี่ยว และเก็บเกี่ยวได้เพียงครั้งเดียวต่อการปลูก ซึ่งต่างจากครามฝักงอ ที่มีรอบการปลูก 1 ครั้งสามารถเก็บเกี่ยวได้ต่อเนื่อง 2 ปี ดังนั้นระยะเก็บเกี่ยวครามฝักตรงมีเวลาอย่างน้อย 3-4 เดือน จึงเหมาะกับการปลูกในพื้นที่นาข้าว การเลือกครามฝักตรงมาปลูกหมุนเวียนเป็นพืชหมุนเวียนในแปลงนาสลับกับการทำนาข้าวจึงเป็นทางเลือกในการวิจัยครั้งนี้ ครามฝักตรงเป็นพืชตระกูลถั่วมีประโยชน์ต่อระบบดินช่วยเพิ่มไนโตรเจนในดินเนื่องจากรากพืชมีปมและในปมมีแบคทีเรียที่ช่วยตรึงไนโตรเจนในดิน ครามเป็นพืชที่พบมากในพื้นที่ริมชายฝั่งทะเลรอบอ่าวปัตตานี นับเป็นพืชท้องถิ่นที่ไม่มีแมลงศัตรูพืชไม่เป็นอาหารของสัตว์เลี้ยง เช่น แพะ แกะ วัว ควาย จึงไม่มีผลกระทบต่อารปลูกพืชชนิดนี้ร่วมกับพื้นที่ปลูกสัตว์

ลักษณะพันธุ์ครามฝักตรง (*Indigofera tinctoria* Linn.) เป็นไม้พุ่มเตี้ย ใบประกอบแบบขนนก ประกอบด้วย ใบย่อย 7-11 ใบ ดอกเป็นช่อสีชมพูอมส้ม แสดงดังภาพที่ 1

Figure 1 *Indigofera tinctoria* Linn.

กิจกรรมที่ 2 การทดลองทำเนื้อครามจากต้นครามฝักตรง ผลการทดลองเมื่อนำต้นคราม 760 กิโลกรัม มาผ่านกระบวนการหมักทำเนื้อครามแล้วได้น้ำหนักเนื้อครามรวม 75 กิโลกรัม ดังนั้นการหมักใบคราม 10 กิโลกรัม ด้วยน้ำ 40 ลิตรและปูนกินหมาก 500 กรัม ต่อ 1 ถัง จะได้เนื้อครามเฉลี่ย 1 กิโลกรัม

ขั้นตอนการทำเนื้อคราม

เมื่อต้นครามมีครบอายุ 120 วัน ผู้วิจัยดำเนินการเก็บเกี่ยวใบครามช่วงเวลา 06.00 น.-07.30 น.

โดยแบ่งการเก็บเกี่ยวเป็นรอบตามน้ำหนักของต้นคราม เนื่องจากพื้นที่ทดลองปลูกครามมี 1 ไร่ จึงมีการวางแผนการเก็บเกี่ยวเป็นรอบๆ ละ 100 กิโลกรัม ตามขั้นตอนและกระบวนการดังนี้

นำต้นครามมาชั่งน้ำหนัก 10 กิโลกรัม เรียงใบครามลงในถังขนาด 100 ลิตร เติมน้ำให้ท่วมพอนคราม ปริมาณน้ำประมาณ 40 ลิตร ใช้ก้อนหิน/อิฐที่มีน้ำหนักทับไว้ แช่ทิ้งไว้ 24 ชั่วโมง

เมื่อครบ 24 ชั่วโมง สังเกตผิวน้ำเปลี่ยนเป็นสีเขียวอมฟ้า นำพอนครามออกจากถังหมัก เหลือเพียง น้ำคราม กรองเศษใบครามให้เหลือเพียงน้ำคราม (กรณีพบว่าใบครามในถังหมักยังดูลอยอยู่ให้เพิ่มระยะเวลา หมักไปอีก 6 ชั่วโมง ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศ)

นำปูนกินหมากชั่งน้ำหนัก 500 กรัม ละลายผสมกับน้ำครามในถังใบเล็ก จากนั้นกรองแล้วค่อยๆ รินน้ำปูนกินหมากลงถังหมักคราม

ทำการตีน้ำคราม หมายถึงการใช้วัสดุไม้ไผ่สานคล้ายรังฟักไข่กดขึ้น-ลงในน้ำครามอย่างสม่ำเสมอ เป็นการนำออกซิเจนลงในน้ำคราม การตีครามใช้เวลา 5-10 นาที ยกขึ้นลงสม่ำเสมอหรือนับ 500 ครั้ง ตีจน ฟองยุบ ผู้วิจัยใช้ 2 วิธีร่วมกันโดยใช้ใบพัดกวนแบบติดมอเตอร์ไฟฟ้า หมุนรอบละ 3 นาที ต่อ 1 ถัง โดยสังเกต ฟองใสเป็นประกายสีน้ำเงินจากฟองขนาดใหญ่ค่อยๆ มีขนาดเล็กลงเกาะตัวกันคล้ายฟองดอปลากัด น้ำครามค่อยๆ เปลี่ยนจากเหลืองอมเขียวเป็นสีเหมือนน้ำชาจีน และฟองค่อย ๆ ยุบตัวลง พักไว้ 24 ชั่วโมง ให้ครามตกตะกอน

ครบ 24 ชั่วโมง ค่อยๆ รินน้ำใสออก เหลือตะกอนครามที่นอนก้นถัง จึงเตรียมตะกร้าสีเหลืองม้วน ผ้าแคนวาสหรือผ้าทอเนื้อแน่นวางซ้อนตะกร้าใช้ไม้หนีบผ้าไว้ทั้งสี่มุม จากนั้นค่อย ๆ รินตะกอนน้ำครามลงใน ตะกร้าเพื่อกรองเนื้อครามทิ้งไว้ 24 -48 ชั่วโมง เมื่อครบกำหนดจึงตักเอาเนื้อครามเปียกเนื้อโคลนสีน้ำเงิน ใส่อภาชนะที่มีฝาปิดเก็บไว้

ผลการทดลองทำเนื้อครามจากต้นครามฝักตรง ได้เนื้อครามเปียกมีลักษณะเป็นเนื้อโคลนสีน้ำเงินเข้ม แสดงดังภาพที่ 2

Figure 2 Indigo paste

กิจกรรมที่ 3 การทดลองก่อหม้อครามโดยใช้วัสดุท้องถิ่น ผลการทดลองสูตรการก่อหม้อครามโดยใช้วัสดุท้องถิ่นในพื้นที่หมู่ที่ 4 บ้านทุ่ง ตำบลท่าข้าม อำเภอบ้านระจิง จังหวัดปัตตานี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านมีอาชีพทำนาปลูกข้าว เก็บมะพร้าว ทำน้ำตาลโตนด วัสดุสำคัญในกระบวนการก่อหม้อครามคือน้ำค้าง ดังนั้นวัสดุท้องถิ่นที่ผู้วิจัยใช้เป็นส่วนประกอบในการทำน้ำค้างเพื่อก่อหม้อคราม มี 4 รายการ มีค่าความเป็นด่างที่เหมาะสมมีดังนี้

- 1) ขี้เถ้าจากเตาเคี้ยวตาลโตนด มีค่า pH 10 – 11
- 2) ขี้เถ้าจากการเผาวงตาลตัวผู้ มีค่า pH 11.03
- 3) ขี้เถ้าจากการเผาเปลือกผลมะพร้าว มีค่า pH 12.30
- 4) ขี้เถ้าจากการทำขนมอาเกาะ (ขนมท้องถิ่นที่ใช้วิธีการอบโดยใช้เชื้อเพลิงจากกาบมะพร้าว) มีค่า pH 10 – 11

ผลการวัดค่า pH น้ำต่างจากซีเถ้า 4 ชนิด มีค่า pH ระหว่าง 10-12 ซึ่งอยู่ในเกณฑ์ที่สามารถนำมาเป็นส่วนผสมในการก่อห่อครามได้

ผลการทดลองก่อหม้อครามโดยใช้วัสดุท้องถิ่นประกอบด้วยเนื้อคราม น้ำด่างขี้เถ้า ปูนแดง และน้ำมะขามเปียก แสดงดังตารางที่ 1

Table 1 The Results of Indigo Paste Production

Recipe 1	Recipe 2
Experimental Recipe for the Initial Phase of Indigo Paste Production	Dr. Wasana Phlaetita's Recipe
Component Ratio per Indigo Paste Pot	Component Ratio per Indigo Paste Pot
1. One Kilogram of Wet Indigo Paste	1. One Kilogram of Wet Indigo Paste
2. Ash from three Liters of Lye	2. Ash from three Liters of Lye
3. 100 Grams of Lime	3. 100 Grams of Lime
4. 300 Grams of Tamarind Sauce Boiled with Three Liters of Water and then Strained to Remove Debris	4. 600 Grams of Tamarind Sauce Boiled with Six Liters of Water and then Strained to Remove Debris
The paste takes 14 days before being ready for dyeing	The paste takes 24 hours before being ready for dyeing

ลักษณะของหม้อครามที่สมบูรณ์สามารถสังเกตได้จากสีน้ำครามเป็นสีเหลืองอมเขียว เมื่อโจกแล้ว สังเกตฟองเป็นสีน้ำเงินขาว โจกแล้วฟองไม่ยุบหายทันที เมื่อหม้อครามมีความเปลี่ยนแปลงตามนี้แสดงว่า น้ำครามสมบูรณ์พร้อมทำการย้อมผ้าได้ เมื่อวัดค่า pH อยู่ระหว่าง 12-13 ถือว่าเหมาะสมในการย้อมสีคราม แสดงดังภาพที่ 3

Figure 3 Indigo paste pot

ศึกษาเทคนิคและวิธีการย้อมผ้าด้วยสีครามธรรมชาติที่เหมาะสม

กับการสร้างอาชีพในชุมชน เนื่องจากจังหวัดปัตตานีมีกลุ่มอาชีพหัตถกรรมเกี่ยวกับผ้า ได้แก่ กลุ่มทอผ้า และกลุ่มผ้าบาติก ผู้วิจัยจึงดำเนินการศึกษาเทคนิควิธีการย้อมเส้นด้ายสำหรับการทอผ้า และศึกษาการย้อมผ้า เพื่อใช้ทำผ้าบาติก ซึ่งผลการทดลองเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ซึ่งสรุปเป็น 4 กิจกรรมดังนี้

กิจกรรมที่ 1 กิจกรรมย้อมผ้าปาเต๊ะด้วยสีครามธรรมชาติ ผลการทดลองแสดงดังภาพที่ 4

Figure 4 Natural indigo-dyed batik cloth.

กิจกรรมที่ 2 กิจกรรมตัดเย็บผลิตภัณฑ์จากผ้าย้อมครามธรรมชาติ ผลการทดลองแสดงดังภาพที่ 5

Figure 5 Natural Indigo Tie-Dye.

กิจกรรมที่ 3 กิจกรรมตัดเย็บผ้าทอจากเส้นใยฝ้ายย้อมครามธรรมชาติ ผลการทดลองแสดงดังภาพที่ 6

Figure 6 Woven cotton dyed with natural indigo.

กิจกรรมที่ 4 กิจกรรมการสร้างสรรค์งานศิลปะจากครามธรรมชาติร่วมกับนักออกแบบ โดยนำมาเสนอในบทความวิจัยจำนวน 2 ผลงานดังภาพ

Figure 7 Creation of natural indigo in collaboration with designers.

Figure 8 Creation of natural indigo Painting on Canvas.

ผลจากการทดลองย้อมผ้าด้วยครามธรรมชาติได้แก่ ผ้าทอ ผ้าปาเต๊ะ ผลิตภัณฑ์อื่นๆ และผลงานศิลปะ โดยได้รับความร่วมมือจากอาสาสมัคร และศิลปินนักออกแบบ ทำให้เกิดผลิตภัณฑ์ต้นแบบในการต่อยอดจากงานหัตถกรรมผ้าท้องถิ่นที่มีฐานทุนเดิม นำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทรัพยากรท้องถิ่น เมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการวิจัยผู้วิจัยต้องการนำเสนอและสื่อสารผลการวิจัยครั้งนี้ จึงจัดแสดงนิทรรศการชื่อ PATTANI INDIGO ระหว่างวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ถึง 11 เมษายน พ.ศ. 2566 ณ บ้านเลขที่ 5 ถนนอานาจะรู อำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี แสดงดังภาพที่ 9

Figure 9 Model products

อภิปรายผล

ผลการศึกษาประวัติความเป็นมาของครามที่เกี่ยวข้องกับเมืองปัตตานีในอดีตพบว่าครามเป็นหนึ่งในสินค้าที่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนเป็นที่ต้องการของชาวยุโรปในยุคการค้าทางทะเล จนกระทั่งล่วงเข้าสู่ยุคการปฏิวัติอุตสาหกรรมมีการสังเคราะห์สีเคมีและนิยมใช้สีเคมีในอุตสาหกรรมโรงงานทอผ้า นำไปสู่การเลิกร้างสูญหาย คนท้องถิ่นไม่ทอผ้า ไม่ย้อมเส้นใยด้วยสีครามธรรมชาติ และปัจจุบันเป็นยุคที่เรียกว่า ครามเป็นวัชพืชที่คนท้องถิ่นไม่รู้จัก สอดคล้องกับผลการศึกษาของ จุริรัตน์ บัวแก้ว [4] กล่าวว่าไว้ความว่า การทอผ้าพื้นเมืองของปัตตานีถึงจุดเสื่อมลงเนื่องจากปัจจัยหลายประการ การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือและเทคโนโลยีในการผลิตเนื่องจากประเทศตะวันตกเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมในศตวรรษที่ 19 มีการผลิตเครื่องจักรออกมาใช้หลายชนิด โดยเฉพาะเครื่องจักรสำหรับทอผ้า ทำให้สามารถผลิตผ้าได้ครั้งจำนวนมาก และราคาต้นทุนในการผลิตต่ำ ผ้าที่ผลิตจากเครื่องจักรจึงมีราคาถูกกว่าผ้าทอมือส่งผลให้อุตสาหกรรมทอผ้าพื้นบ้านเสื่อมโทรมลง เกิดค่านิยมในการแต่งกายแบบตะวันตกส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ในสังคมภาคใต้ตอนล่าง คนทั่วไปให้ความสำคัญกับการบริโภคผ้าทอพื้นบ้านน้อยลง ช่างทอผ้าจึงต้องเลิกทอผ้าไปในที่สุด

จากผลการทดลองเชิงปฏิบัติการร่วมกับอาสาสมัครถ่ายทอดความรู้การปลูกครามแก่ชุมชนบ้านทุ่งอำเภอปะนาเระ จังหวัดปัตตานี ผ่านกิจกรรมการทดลองปลูกครามฝักตรงในพื้นที่นาข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยว การทดลองทำเนื้อครามจากต้นครามฝักตรง และการทดลองก่อกหม้อครามโดยใช้วัสดุท้องถิ่น สรุปได้ว่าอาสาสมัครสามารถปฏิบัติการได้จริง ผลผลิตครามเปียกอยู่ในเกณฑ์ที่สามารถนำไปใช้ก่อกหม้อย้อมและให้สีครามได้ สอดคล้องกับแนวคิดของเสรี พงศ์พิศ [7] กล่าวว่าไว้ความว่ากระบวนการเรียนรู้มีความจำเป็นอย่างยิ่งหากไม่มีการเรียนรู้แบบต่อเนื่องทุกอย่างก็อาจเป็นเพียง“เหล้าเก่าในขวดใหม่” คือ วิธีคิดวิธีปฏิบัติของผู้คนยังเหมือนเดิม คนถูกครอบงำทางความคิดมา 40 ปี อยู่ดี ๆ จะให้เขาเปลี่ยนความคิดคงเป็นไปได้ยาก ต้องมีการเรียนรู้ต้องใช้เวลาและใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อให้คน“นึกได้”ตระหนักได้ หรือเกิดสำนึกใหม่ซึ่งไม่ใช่เพียงความเข้าใจใหม่เท่านั้น แต่หมายถึงการกระทำใหม่อยู่บนพื้นฐานของจิตสำนึกใหม่ การเรียนรู้นี้จะทำให้คนได้สับค้นหาศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง ค้นพบ“ทุน”ที่แท้จริงที่ยังคงเหลืออยู่ไม่น้อย

ในชุมชนทุนทรัพยากรทุนโคททรัพย์ ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางศีลธรรม ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม กระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้อง“คืนสู่รากเหง้า” ค้นหาภูมิปัญญา เพื่อเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาประเทศโดยรวม

ผลการศึกษาเทคนิคและวิธีทดลองย้อมผ้าด้วยครามธรรมชาติ โดยมีจุดมุ่งหมายให้เป็นผลิตภัณฑ์ ต้นแบบในการต่อยอดจากงานหัตถกรรมผ้าท้องถิ่นที่มีฐานทุนเดิมนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่ม แบ่งกลุ่ม สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มทอผ้า กลุ่มผ้าบาติก กลุ่มตัดเย็บผ้า ซึ่งจะเป็นโอกาสในการพัฒนา ต่อยอดผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการที่ของเสรี พงศ์พิศ [7] ได้อธิบายเรื่องกระแส การเปลี่ยนแปลงไหลกลับจึงสามารถนำมาใช้ในกระบวนการวิจัยครั้งนี้ได้ กระแสการเปลี่ยนแปลงเริ่มไหลกลับ เกิดกระบวนการกลับคืนสู่พื้นฐาน (Back to Basics) และคืนสู่รากเหง้า (Back to the Roots) ซึ่งไม่ได้แปลว่าคืนสู่อดีต แต่หมายถึงกระบวนการสืบค้นหาคุณค่าดั้งเดิมแห่งการพึ่งตนเองของบรรพบุรุษ นำมาประยุกต์ให้สมัยให้เกิดคุณค่าและความหมายแก่ผู้คนในยุคนี้ที่กำลังสั่นไหวและถึงทางตัน

ข้อเสนอแนะ

1. ควรส่งเสริมการปลูกครามพื้นเมือง ซึ่งพบว่ามีครามแล้ว 2 ชนิดที่เจริญเติบโตได้ทั่วไปในพื้นที่ จังหวัดปัตตานี ได้แก่ ครามฝักตรง (*Indigofera Tinctoria* Linn.) และครามฝักงอ (*Indigofera Suffruticosa* Miller ssp.) หากสามารถส่งเสริมการปลูกโดยใช้หลักวิชาการที่เหมาะสม ครามจะกลายเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่ชาวนาสามารถปลูกเป็นอาชีพเสริมในพื้นที่นาข้าวหลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อทำครามเปียก จำหน่ายให้แก่กลุ่ม หัตถกรรมย้อมผ้าได้ในอนาคต โดยสนับสนุนให้มีเครือข่ายกลุ่มปลูกครามและกลุ่มผลิตผ้าคราม
2. ควรส่งเสริมให้มีการใช้ธรรมชาติ โดยเฉพาะครามปัตตานี ในงานสิ่งทอและหัตถกรรมผ้าท้องถิ่น เพื่อสร้างโอกาสในการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพิ่มช่องทางการตลาด ที่หลากหลาย เป็นต้น
3. ควรจัดทำหลักสูตร “ครามปัตตานี” เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้สู่คนรุ่นใหม่ผ่านการฝึกอบรม เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และสื่อสารสร้างอัตลักษณ์จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับครามปัตตานี ผ่านการเล่าเรื่อง (Storytelling) เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรนำผลการวิจัยครั้งนี้ไปสู่การวิจัยพัฒนาต่อยอดในสาขาอื่น ๆ เช่น เกษตรกรรม เคมีสิ่งทอ ศิลปกรรมออกแบบผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

References

- [1] Wanripodom, S., Denudom, C., Pattanawong, U., Wanripodom, A., Salea, M., Jehtae, D., & Tangkhansingh, R. (2007). *Southern Legend*. Lek-Prapai Viriyapan Foundation. (in Thai)
- [2] Hatta, K. (1998). *Pattani: Trade and Politics in the Past*. Prince of Songkla University Pattani Campus. (in Thai)
- [3] Saithong, A., Teanglum, A., Wanreungrong, T., & Lasopha, S. (2011). *Indigo and Indigo Products*. Sakonnakhon Rajabhat University. (in Thai)

- [4] Buakaew, J., Radennahmad, C., Thanasuk, S., Kaewkhao, P., & Sombatyanu, A. (2000). *Textile and the way of life of Thai Muslim People in southern border provinces*. Prince of Songkla University Pattani Campus. (in Thai)
- [5] Sutakul, N. (1970). *Dutch Papers in the Ayutthaya period (1908-1620 & 1624-1642)*. Kurusapa Printing. (in Thai)
- [6] Kaewkhao, P., & Thanasuk, S. (1998). *Weaving trace of the past and antique textile in Pattani*. [Unpublished manuscript]. Prince of Songkla University Pattani Campus. (in Thai)
- [7] Phongpit, S. (2008). *Practical concept of Local Development Strategy*. Charoenwit Printing.
- [8] Askari, N. (1998). *Uncut Cloth*. Great Britain.
- [9] Aziz, A. (2009). *Rupa dan gaya: Busana melayu*. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- [10] Gillow, J. (1995). *Traditional Indonesian Textiles*. Toppan Printing.
- [11] Moeyes, M. (1993). *Natural dyeing in Thailand*. White Lotus.